

edufocus article

Burdžu Meltem Arik

REKONSTRUISANJE ODRŽIVOSTI I
INKLUZIJE U OBRAZOVANJU O
ŽIVOTNOJ SREDINI

Mreža centara
za obrazovne politike

„Ekološka pravda predstavlja razumevanje vrednosti prirode i imperativa da se očuva i pravedno podele njene dobrobiti među svim slojevima društva.“

Kako praktikovati senzorne šetnje prirodom ili „kupanje šumom“:

Sledeći put kada se nađete u prirodi, usmerite pažnju na svoja čula

- Šta vidite, čujete, kakav miris i ukus osećate?
- Istražite svoju okolinu dodirom; kakve osećaje ona u vama budi?
- Zastanite pored drveta, cveta, ptice ili insekta. Posmatrajte ih. Doživite ih svim čulima. Zabeležite svoja zapažanja.

Složen odnos između biodiverziteta, prirode i ekološke pravde predstavlja dragocenu priliku za učitelje i nastavnike da razviju dublje razumevanje upravljanja životnom sredinom kako kod sebe tako i kod svojih učenika. Biodiverzitet podržava složene ekosisteme od kojih zavisi sav život, što ga čini ključnom komponentom zdravlja i otpornosti naše planete.

Ipak, sve kreće od nas samih. Da bismo izgradili školske sisteme zasnovane na principima ekološke pravde, neophodno je da prvo kao pojedinci obnovimo sopstvenu vezu sa prirodom. Prožimajuća iskustva u prirodi, poput senzornih šetnji ili „kupanja šumom“, prevazilaze okvire pukih rekreativnih aktivnosti. Ona nam omogućavaju da se dublje povežemo sa prirodnim okruženjem, da ga doživimo svim čulima i steknemo dublje razumevanje za ekološke sisteme koji održavaju život.

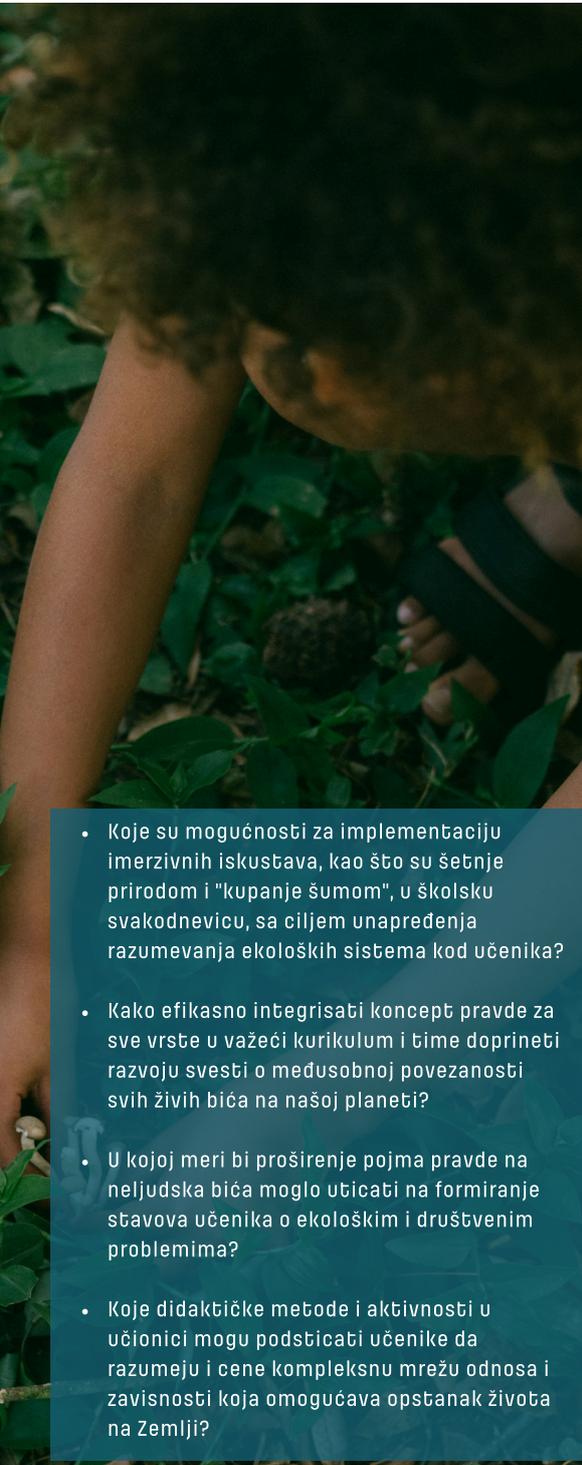
Svesno uključivanje ovakvih aktivnosti u našu svakodnevicu i obrazovni sistem doprinosi razvoju prefinjene ekološke svesti. Upravo ta svest predstavlja temelj odgovornog upravljanja životnom sredinom i zalaganja za ekološku pravdu.

Navedene inicijative otkrivaju duboke nejednakosti u pristupu prirodnom okruženju, često podeljenom po socio-ekonomskim i rasnim linijama, ukazujući na urgentnu potrebu za pravičnim pristupom zelenim prostorima kao etički i pravni imperativ. U osnovi ekološke pravde leži iskustveno shvatanje vrednosti prirode i neophodnost njenog očuvanja i pravedne raspodele dobrobiti među svim društvenim slojevima. Radi dubljeg razumevanja filozofije ekološke pravde, analiziraćemo ključne koncepte koji oslikavaju njene temelje iz različitih perspektiva.

Svaki segment teksta praćen je nizom pitanja koja imaju za cilj da provere razumevanje i podstaknu preispitivanje postojećih pristupa obrazovanju o životnoj sredini.

Ova pitanja nisu tu samo da inspirišu na razmišljanje, već i da pokrenu na akciju. Ona ohrabruju učitelje i nastavnike da razmotre kako da ove kompleksne i međusobno povezane koncepte uključe u svoju nastavnu praksu, osnažujući ih da stvore inkluzivnije, održivije i pravednije obrazovno okruženje.

„Pravda za sve vrste dovodi u pitanje tradicionalno shvatanje pravde, proširujući njen domen van ljudskih interesa kako bi obuhvatila mnogobrojne oblike života sa kojima delimo planetu.“

PRAVDA ZA SVE VRSTE

Pravda za više vrsta je koncept koji je pokrenula Dona Haravaj u svojoj knjizi iz 2008. „Kada se vrste sretnu“. Pravda više vrsta dovodi u pitanje tradicionalne poglede na pravdu proširujući svoj obim izvan ljudskih interesa kako bi uključila sve oblike života sa kojima delimo našu planetu.

Ovaj pristup polazi od neraskidive povezanosti ljudskog postojanja sa životinjama, biljkama, šumama, rekama, zemljištem, vazduhom, zapravo sa čitavim ekosistemima. Prepoznajući ove veze, koncept pravde za više vrsta teži da se pozabavi složenom mrežom odnosa i međuzavisnosti koja održava život na Zemlji. Ovaj okvir nas poziva da razmotrimo etičke posledice naših interakcija sa neljudskim bićima i uticaj naših postupaka na njihove živote i staništa.

Koncept pravde za sve vrste postavlja kritična pitanja o ulogama i pravima svih živih bića u našim zajedničkim okruženjima, zalažući se za inkluzivnije razumevanje pravde koje poštuje i štiti integritet različitih bioloških i ekoloških zajednica.

Diskurs o pravdi za sve vrste bavi se i savremenim međuzavisnim problemima, posebno uticajem različitih oblika nejednakosti na ljude i neljudska bića. On preispituje monopol nad pravdom koju su istorijski prisvajale dominantne ljudske grupe, često na štetu ranjivijih ljudskih populacija i neljudskog sveta.

Kritički preispitujući ko su subjekti pravde u našim zajedničkim svetovima, ova perspektiva ističe uloge svih aktera u antropocentričnim pravnim i društvenim okvirima, dovodeći u pitanje njihovu adekvatnost i zalažući se za prelazak sa antropocentričnih paradigmi na sveobuhvatnije pristupe koji prepoznaju međusobnu povezanost svih vrsta.

Ovaj pomak ne samo da dovodi u pitanje tradicionalne granice pravde, već i otvara nove puteve za zagovaranje prava i dobrobiti svih bića, ne samo ljudi, čime se neguje pravednija i održivija budućnost za našu planetu.

- Koje su mogućnosti za implementaciju imerzivnih iskustava, kao što su šetnje prirodom i "kupanje šumom", u školsku svakodnevicu, sa ciljem unapređenja razumevanja ekoloških sistema kod učenika?
- Kako efikasno integrisati koncept pravde za sve vrste u važeći kurikulum i time doprineti razvoju svesti o međusobnoj povezanosti svih živih bića na našoj planeti?
- U kojoj meri bi proširenje pojma pravde na neljudska bića moglo uticati na formiranje stavova učenika o ekološkim i društvenim problemima?
- Koje didaktičke metode i aktivnosti u učionici mogu podsticati učenike da razumeju i cene kompleksnu mrežu odnosa i zavisnosti koja omogućava opstanak života na Zemlji?

*„Pojam **srodstva** nadilazi tradicionalne porodične veze i obuhvata širi spektar odnosa, uključujući i odnose sa drugim vrstama živog sveta, pri čemu se ljudski i neljudski život smatraju jednako vrednim.“*

OBNAVLJANJE SRODSTVA

„Obnavljanje srodstva sa planetom Zemljom“ predstavlja ubedljiv apel da preispitamo i revitalizujemo svoj odnos sa životnom sredinom. Ovaj koncept, koji je detaljno razrađen u istoimenoj knjizi Majkla Koena, ističe značaj uspostavljanja duboke povezanosti sa prirodom i promovise holistički pristup koji posmatra blagostanje ljudi kao neraskidivo povezano sa ekološkim balansom. Autor nas poziva da prihvatimo održive prakse i stavove koji doprinose očuvanju ekosistema na Zemlji i podstiču harmoničan odnos između čoveka i prirode.

Takav odnos, posebno kada se konceptualizuje kao politika, ističe važnost prepoznavanja i vrednovanja razlika, a ne sličnosti, gradeći veze na osnovu potencijalnih ili stvarnih afiniteta koji doprinose očuvanju života. Ovaj tip srodstva, često nazivan „čudnim srodstvom“, nastaje kao odgovor na štetne uticaje koje neki ljudi imaju na životnu sredinu.

To uključuje izgradnju saveza koji nisu zasnovani na poreklu, već se aktivno stvaraju, grade i sprovode kroz zajedničke napore. Ovaj inovativni okvir srodstva dovodi u pitanje konvencionalne norme i kategorije identiteta, zalažući se za jedinstvo nasuprot podela. To je putovanje koje nije definisano početnom tačkom već odredištem – kolektivnim pokretom ka ekološkoj i društvenoj održivosti.

Redefinisanjem pojma srodstva na opisani način, ono se transformiše u snažan instrument ekološkog aktivizma, usmeren ka stvaranju budućnosti u kojoj se ljudski i neljudski život podjednako vrednuju, a biodiverzitet cveta oslobođen destruktivnih sklonosti antropocentričnih delatnosti. Ovaj pristup nije samo teorijski koncept, već zahteva kontinuiranu primenu i reinterpretaciju, čime postaje dinamična i uticajna sila u oblikovanju naše interakcije sa svetom oko nas.

-
- Kakav bi uticaj na sprovođenje obrazovanja o životnoj sredini u školama imao koncept „regeneracije srodstva sa planetom Zemljom“?
  - Kojim strategijama učitelji i nastavnici mogu da podstiču osećaj povezanosti i odgovornosti prema životnoj sredini kod učenika?
  - Na koji način predstaviti koncept "čudnog srodstva" učenicima sa ciljem promocije inkluzivnosti i jedinstva, nasuprot podeljenosti?

„Svet mnogih svetova prepoznaje inherentnu složenost, celovitost, cikličnost i raznolikost našeg sveta.“

SVET MNOGIH SVETOVA

Pojam „svet mnogih svetova“ kritikuje previše pojednostavljene, redukcionističke okvire koji dominiraju savremenim globalnim sistemima, a posebno su prisutni u obrazovanju. Ovaj koncept dovodi u pitanje nametanje uniformnih, linearnih modela koji ne prepoznaju suštinsku složenost, celovitost, cikličnost i raznolikost našeg sveta.

Obrazovni sistemi, naročito, često teže da definišu standardizovane kategorije – specifičan tip učenika, nastavnika ili nastavnog plana i programa – zanemarujući raznolikost i jedinstvenost pojedinaca. U svetu raznolikom poput našeg, ne postoji „univerzalno dete“, ali obrazovni sistemi imaju moć da stvore takvu definiciju. To dovodi do kreiranja tipične slike „prosečnog deteta“ na kojoj se često zasnivaju celokupne nacionalne obrazovne politike. Nažalost, ovakav pristup zanemaruje značajan broj dece koja se ne uklapaju u ovaj kalup, svrstavajući ih u kategoriju onih kojima je potrebna „inkluzija“ ili ih označavajući kao decu „u nepovoljnom položaju“. Takve etikete ne samo da marginalizuju decu, već i onemogućavaju da se cene njihov specifičan doprinos i potrebe, što na kraju sprečava stvaranje istinski celovitog i inkluzivnog obrazovanja koje odražava bogatstvo ljudskih iskustava.

U obrazovnom pristupu često se ogleda težnja društva ka fragmentaciji složenih sistema, što može rezultirati površnim shvatanjem života. U školama se deca rutinski klasifikuju prema uzrastu i uče u odvojenim grupama, što može ometati razvoj raznovrsnih interakcija karakterističnih za realan svet.

Princip razdvajanja primenjuje se i na strukturiranje nastavnog plana i programa, gde su pojedinačne discipline jasno izolovane. Učenici provode određeno vreme na času matematike, nakon čega sledi nagla tranzicija na čas jezika, a zatim na prirodne nauke, bez integrisanja ovih oblasti u celovito iskustvo učenja. Ovakav pristup ne uspeva da dočara međusobnu povezanost različitih vrsta znanja i višedimenzionalnu prirodu procesa učenja.

„Polifonija, koju karakterišu višestruke nezavisne melodije usklađene u jedno delo, odražava složenost i slojevitu prirodu života.“

Fragmentacijom obrazovanja na odvojene celine, rizikujemo da nesvesno ograničimo sposobnost učenika da pojme šire veze između pojedinačnih predmeta i njihove primene u realnom kontekstu. Ovaj obrazovni model nije kompatibilan sa principom intersekcionalnosti, koji ukazuje na međusobnu povezanost društvenih klasifikacija i njihovu moć da generišu preklapajuće i međuzavisne sisteme diskriminacije ili marginalizacije.

Budući da se život ne može svesti na pojednostavljene i izolovane segmente, proces učenja ima koristi od integrisanijeg, holističkog pristupa u kome se različiti tokovi znanja prepliću, unapređujući razumevanje i relevantnost u kompleksnoj strukturi svakodnevice.

Razmatranja antropološkinje Ane Cing o učenju polifonije na upečatljiv način ilustruju kako ovaj muzički oblik može transformisati naše metode slušanja i razumevanja. Polifonija, koju odlikuje mnoštvo nezavisnih melodija ujedinjenih u jedinstvenu celinu, reflektuje složenost i višeslojnu prirodu života.

Prema Cing, opažanje ovih odvojenih, ali i isprepletenih, melodija omogućava nam da cenimo suptilne razlike između harmonije i disonance. Povećana svest na ovu temu od suštinskog je značaja za prepoznavanje različitih vremenskih ritmova i putanja unutar bilo kog skupa, bilo da je reč o ekološkom, društvenom ili kulturnom sistemu. U osnovi, polifonija promovise način slušanja koji je osetljiv na mnoštvo i interakciju različitih elemenata.

Učeći da identifikujemo i vrednujemo ove kompleksne relacije, stičemo dublji uvid u šire, međusobno povezane sisteme koji utiču na naš svet. Analogija koju Cing koristi predstavlja metaforu za analizu složenih sistema u svetu, podstičući nas da razumemo i negujemo raznolike i dinamične obrasce koji čine naše okruženje.

- Na koji način se koncept međuzavisnosti može primeniti u obrazovanju kako bi se osiguralo da se cene jedinstveni doprinosi i potrebe svih učenika?
- Kako se analogija učenja polifonije može iskoristiti za podučavanje učenika o složenosti i međusobnoj povezanosti sistema u stvarnom svetu?

„Odrast (engl. Degrowth) dovodi u pitanje fundamentalnu pretpostavku da je ekonomski rast inherentno koristan.“

ODRAST (ENGL. DEGROWTH)

Pokret „Degrowth“ (srpski i hrvatski: „odrast“) dobija na relevantnosti kao radikalna alternativa dominantnim ekonomskim modelima orijentisanim na rast, koji su često meta kritika zbog njihove neodrživosti. „Degrowth“ („odrast“) problematizuje fundamentalnu pretpostavku o inherentnoj korisnosti ekonomskog rasta. Umesto toga, ovaj pokret se zalaže za planirano smanjenje proizvodnje i potrošnje koje je usklađeno sa ekološkim ograničenjima planete i promoviše pravednu alokaciju resursa.

Ovaj pristup povezan je sa odbacivanjem modela „slabe“ održivosti koji ne nude adekvatna rešenja za fundamentalne uzroke degradacije životne sredine, uključujući paradigmu ekonomskog rasta, neoliberalni kapitalizam i kolonizovanu društvenu imaginaciju.

Umesto toga, „odrast“ promoviše transformaciju znanja, kompetencija i pedagoških pristupa u pravcu čvršćih i rezilijentnijih sistema koji uvažavaju ljudska i ekološka ograničenja.

Obrazovanje ima ključnu ulogu u ovom procesu promene. Podsticanjem razumevanja uzroka neodrživosti i prepreka na putu ka održivim sistemima, obrazovanje može osposobiti pojedince da kritički analiziraju aktuelne prakse i zagovaraju fundamentalne promene.

Strategije za postizanje održivosti u kontekstu „odrasta“ mogu uključivati preispitivanje potrošačkih navika, redizajniranje ekonomskih struktura sa fokusom na dobrobit i aktivno suprotstavljanje upornom ponavljanju kolonijalnih obrazaca razmišljanja koji potcenjuju životnu sredinu i marginalizovane zajednice.

Putem ovih mehanizama, principi „odrasta“ imaju za cilj ne samo da umanje negativan uticaj na životnu sredinu, već i da doprinesu stvaranju pravednijeg i senzibilisanijeg globalnog društva.

- Kako uključiti principe „odrasta“ u program nastave i učenja i time podstaći održiviji i pravedniji način razmišljanja kod učenika?
- Koje aktivnosti u učionici mogu podstaći učenike da preispitaju obrasce potrošnje i zalažu se za održive ekonomske strukture?

Koncept **“bezcentričnosti*”** polazi od toga da ni ljudi ni priroda ne treba da budu dominantni fokus, već se pažnja posvećuje njihovim međusobnim interakcijama i uticajima.

- Kako učitelji i nastavnici mogu upoznati učenike sa ograničenjima antropocentričnih i ekocentričnih perspektiva u rešavanju ekoloških problema?
- Koje metode mogu poslužiti za promociju integrisanijeg pristupa koji uvažava međuzavisne odnose između ljudi i prirodnog sveta?
- Na koji način se princip bezcentričnosti može implementirati u diskusije u učionici sa ciljem istraživanja pravednih rešenja za ljudske populacije i ekosisteme?
- Koji praktični primeri mogu ilustrovati međusobne interakcije i uticaje između ljudi i prirode?

*Termin "bezcentričnost" je povezan sa terminom "policentrizam" kao pristup upravljanju u nauci o životnoj sredini. Naglašavajući kolektivnu akciju i učešće različitih aktera i višestrukih perspektiva u rešavanju klimatske krize, policentrizam se suprotstavlja tradicionalnom pristupu jedinstvenog, centralizovanog autoriteta. Vrednovanje različitih doprinosa koji potiču sa različitih nivoa društva podstiče pravedne i inovativne strategije vođene od strane zajednice koje su prilagodljive i lokalno relevantne za efikasno rešavanje izazova u vezi za klimatskim promenama.

BEZCENTRIČNOST

U okviru ekološkog diskursa, koncept bezcentričnosti bavi se nedostacima antropocentričnih (čovekocentričnih) i ekocentričnih (prirodocentričnih) perspektiva, koje često postavljaju ljude i prirodu u suprotstavljene položaje, stvarajući dihotomiju koja može da onemogući nalaženje celovitih rešenja za ekološke probleme.

Antropocentrizam favorizuje ljudske potrebe i interese, neretko na uštrb ekološke ravnoteže, dok ekocentrizam daje primat ekosistemima, ponekad zanemarujući potrebe i prava ljudskih zajednica.

Bezcentričnost zagovara promenu paradigme ka više integrisanom pristupu koji uvažava i vrednuje kompleksne, međuzavisne odnose između ljudi i prirodnog sveta.

Ova perspektiva zagovara ravnotežu u kojoj ni ljudi ni priroda nisu u centru pažnje, već se fokus stavlja na njihove međusobne interakcije i uticaje. Kada prevaziđemo dualistički pogled, možemo da istražimo potencijal za pravdu i održivost u odnosima između ljudi i prirode.

To podrazumeva prihvatanje činjenice da ljudske akcije utiču na ekološke sisteme i obrnuto, te stoga zahteva rešenja koja ne idu na štetu ni jednog ni drugog.

Pristup bezcentričnosti nas podstiče da razmislimo kako politike, ponašanja i tehnologije mogu da podstaknu pravedan suživot koji podržava zdravije i dobrobit svih bića u biosferi.

Takva promena mogla bi da dovede do prilagodljivijih, otpornijih i održivijih praksi upravljanja životnom sredinom koje su pravedne i za ljudske populacije i za ekosisteme o kojima one zavise.

Burdžu Meltem Arik predavala je „Ekološku pismenost i održivost“ i „Biomimikriju“ na Univerzitetu Istanbul Bilgi.

Članica je Komisije za obrazovanje i komunikaciju Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN), koautorka publikacija Saveta Evrope „Održivost za mlade“ i „Mediterranski mozaik“, suosnivačica organizacije Kuća za igru u prirodi i članica Međunarodne mreže za „odrast“ i platforme Zajednička ekologija.

Radila je za Inicijativu za reformu obrazovanja u Turskoj.

Prevod na srpski jezik priredio
Centar za obrazovne politike

Publikacije iz edufocus serije napisane su kao podrška projektu Lead for EcoJustice, čiji je cilj promena školske kulture, poboljšanje obrazovnih ishoda i promovisanje ekološke pravde kroz specijalizovane programe profesionalnog razvoja za školske lidere.

*Projekat finansira program Erasmus+ uz podršku Evropske unije.
Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost autora i ne odražava nužno stavove Evropske unije.*